

Norsk UKEBLAD

Etter hvert kom det opp både høyspentgjerdet og minefelt rundt det tidligere kvinnefengselet. Nesten 20.000 var internert i leiren i kortere eller lengre tid.
Alle illustrasjoner: Gunnar Bratlie/NTB scanpix

Karikaturen som ga to år på Grini

Da Norsk Ukeblad publiserte en utgave med denne forsiden i februar 1943, endte det med at tegneren **Gunnar Bratlie** ble fengslet. Han ble sittende i arbeidsleiren på Grini i Bærum nesten til krigens slutt.

Av **EVEN HAGEN**
Journalist
i Aftenposten Historie

Allerede i 12-årsalderen begynte Bratlie som tegner i et reklamebyrå i hjembyen Fredrikstad. I 1937 flyttet han til Oslo, hvor han livnærte seg som selvstendig illustratør. Etter

En vaklende Vidkun Quisling på glattisen, støttet opp av Adolf Hitler. En kvinne iført «jössinglue», symbolet på motstand, følger smilende med. Slik tolket de tyske okkupasjonsmyndighetene illustrasjonen på forsiden av Norsk Ukeblad som kom ut 20. februar 1943. I tillegg fant de også H7- og V-symboler i isen på tegningen. Tegningen gjorde at illustratøren Gunnar Bratlie ble sittende på Grini i 25 måneder.

hvert fikk han fast ansettelse som illustratør i Norsk Ukeblad, landets største magasin.

Latterliggjorde Hitler og Quisling

Tirsdag 19. februar 1943 ankom to tyske politimenn i sivil til redaksjonen. Gunnar Bratlie ble innkalt til redaktørens kontor, hvor han ble forhørt av de tyske politimennene. Bratlie måtte bli med til Victoria Terrasse, hvor forhøret fortsatte.

Kommissar Knäll slo fast at forsideillustrasjonen på Norsk Ukeblad fremstilte Adolf Hitler som holdt Vidkun Quisling under armene, mens «Ola nordmann» leende sto og så på. Rundt omkring på tegningen mente tyske myndigheter å finne både hakekors, V-tegn og kong Haakons monogram H7.

Skulle statuere et eksempel

De tyske politimennene var overbevist om at Gunnar Bratlie hadde kontakter til under-

grunnsbevegelsen. Norsk Ukeblad var blitt advart tidligere, og nå skulle det statueres et eksempel. Bratlie ble ført til Grini, hvor han satt i 25 måneder, mens bladets redaktør Ernst Gerwin ble sittende der i tre måneder.

Nyankomne fanger fikk ofte hardt fysisk arbeid. Innendørsjobbene var forbeholdt eldre fanger og de som hadde lang ansienitet. Etter en stund ble Bratlie plassert i skomakerverkstedet, før han omsider fikk jobb på «Innenarkitektenbüro» – interiørarkitektkontoret. Her tegnet man spesialbrakker, bunkerinteriører og møbler for «herrefolket».

En av medfangene hans der, litteraturhistorikeren og professoren Francis Bull, karakteriserte tegnestuen som en av de hyggeligste arbeidsplassene en Grini-fange kunne bli anbrakt på.

Tegnet i skjul

Det var ikke lov å fotografere livet i leiren, men Bratlie begynte å feste sine inntrykk på

9. mai 1945 var Gunnar Bratlie (t.v.) tilbake på Grini for å hente de gjemte tegningene. Her sammen med folk fra Filmavisen. Han fortsatte som tegner og illustratør etter krigen. Blant annet tegnet han forsider til bøker, ukeblad og postkort. Av sistnevnte kategori er minst 350 registrert. Som kunstner er han blant annet innkjøpt av Nasjonalgalleriet, Oslo kommunes kunstsamlinger og Riksarkivet.

Foto: Privat

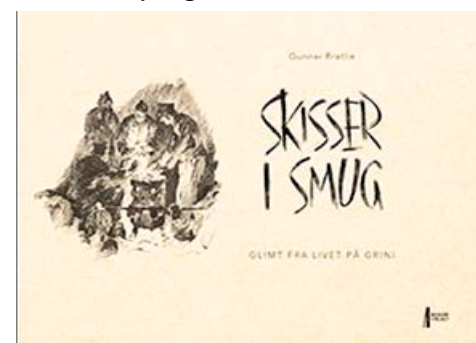
tegnepapiret. Det var både tragiske og komiske situasjoner. Medfanger og voktere ble skildret i dypeste hemmelighet. Skissene gjemte han mange steder, blant annet i fire uthulte bordben. Enkelte av portrettskissene ble konfiskert av tyskerne, men omkring 60 av tegningene forble på stedene hvor de var gjemt.

Bratlie ble løslatt i mars 1945. 9. mai var han tilbake i en nesten tom leir og hentet frem tegningene fra skjulestedene.

Etter frigjøringen utga Bratlie boken *Skisser i smug* på Gyldendal Forlag. Han fortsatte sitt virke som tegner og illustratør, ikke minst med julekort og bokomslag. Fra 1968 til 1982 illustrerte Bratlie årlig Porsgrunds Porselænsfabriks juleplatter. I 1980 ga han ut boken *Det har vi*, hvor han forteller om livet som fange på Grini.

Skrekken for å bli ropt opp

I boken påpeker han at fangelivet kunne være svært forskjellig. For noen var Grini bare en

Gunnar Bratlie ga ut boken *Skisser i smug* allerede i 1945. 8. mai i år ble boken utgitt på ny i regi av Museumsforlaget.

transittstasjon før langt hardere soning i konsentrasjonsleirer i Tyskland, mens han selv var så «heldig» at han tilbrakte hele soningen på Grini.

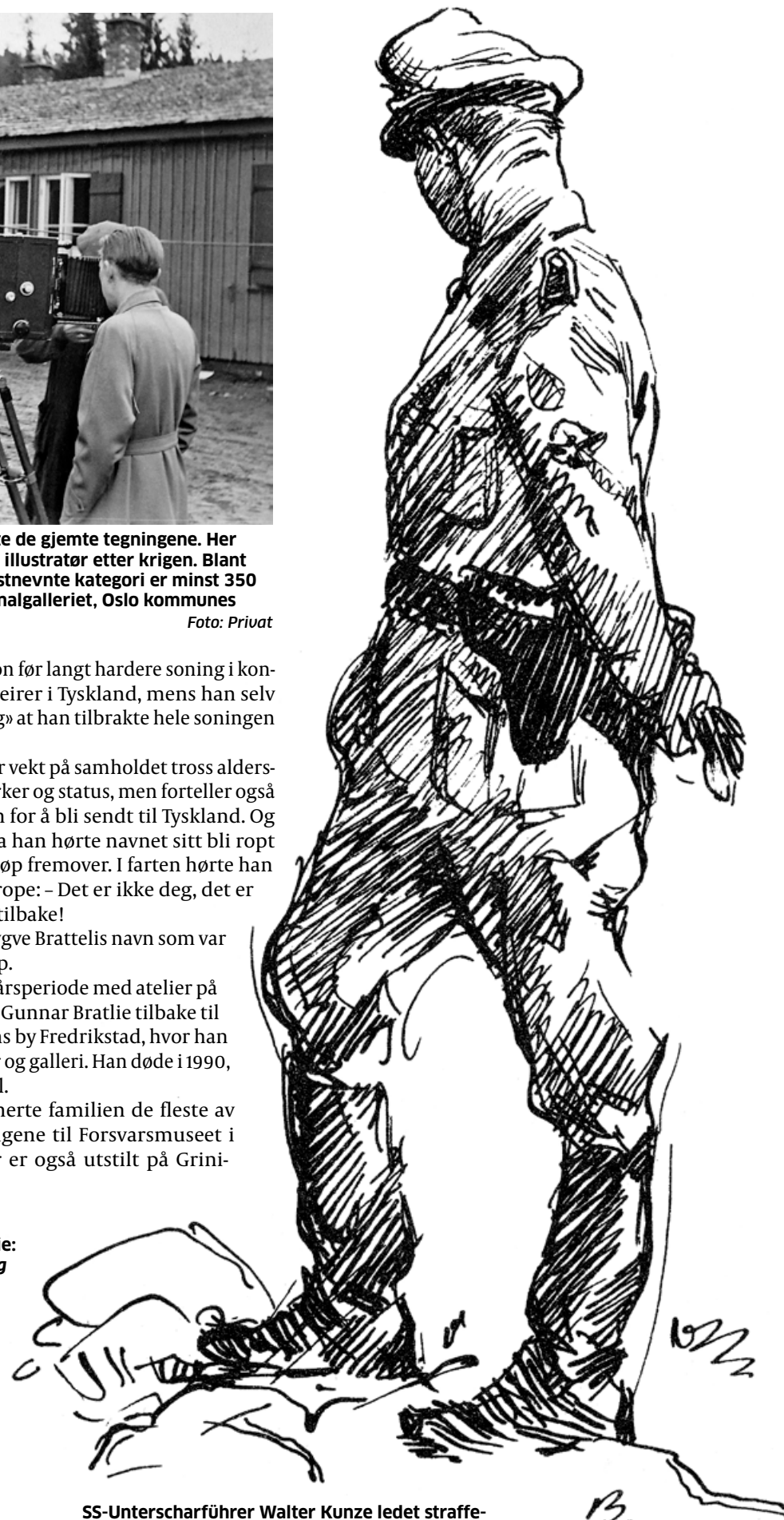
Han legger vekt på samholdet tross aldersforskjeller, yrker og status, men forteller også om skrekken for å bli sendt til Tyskland. Og om dagen da han hørte navnet sitt bli ropt opp og han løp fremover. I farten hørte han medfanger rope: - Det er ikke deg, det er ikke deg, gå tilbake!

Det var Trygve Brattelis navn som var blitt ropt opp.

Etter en tiårsperiode med atelier på Røros flyttet Gunnar Bratlie tilbake til sin barndoms by Fredrikstad, hvor han hadde atelier og galleri. Han døde i 1990, 71 år gammel.

I 1994 donerte familien de fleste av Grini-tegningene til Forsvarsmuseet i Oslo. Kopier er også utstilt på Grini-museet.

Kilder:
Gunnar Bratlie: *Skisser i smug* - glimt fra livet på Grini (Museumsforlaget, 2018).
Gunnar Bratlie: *Det har vi* - Griniskisser (1980).
Wikipedia

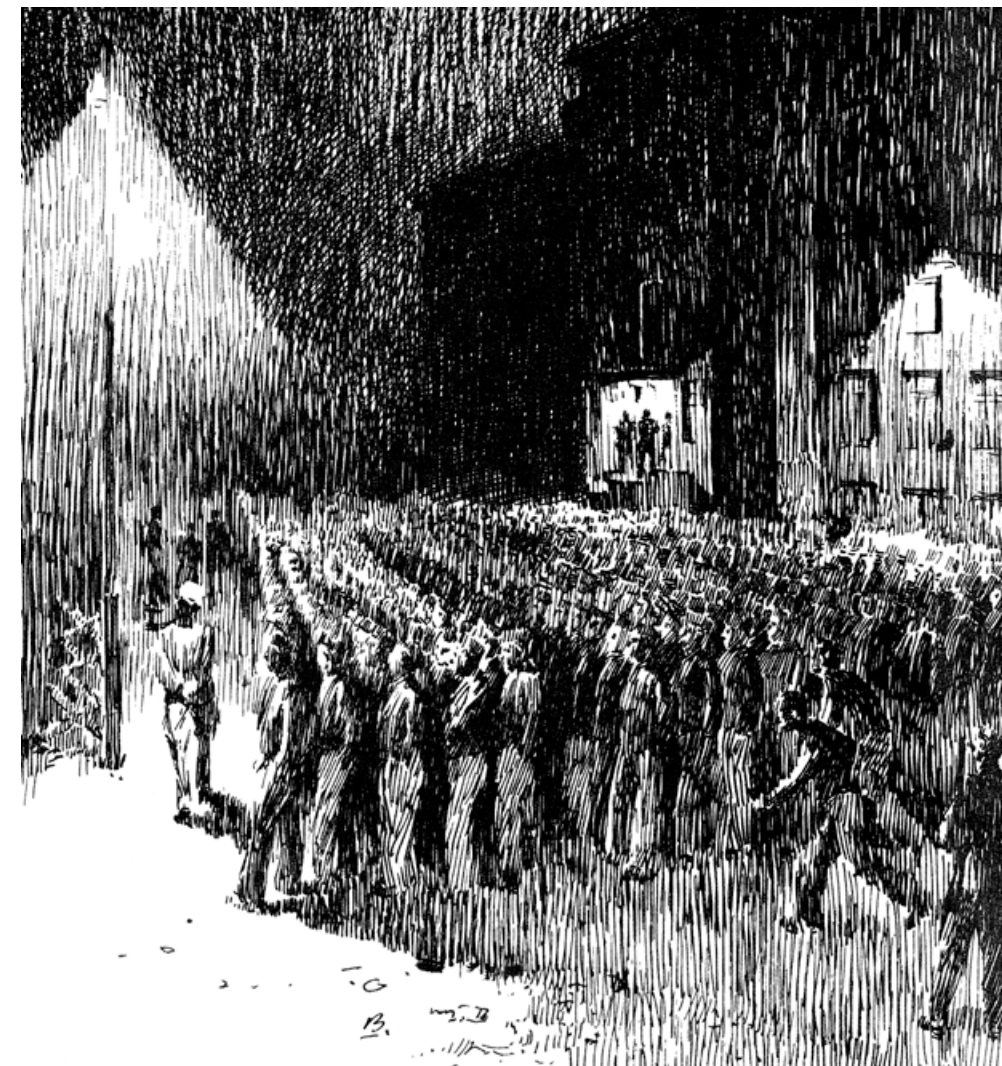
SS-Unterscharführer Walter Kunze ledet straffekolonnen som fangene kalte «Traven». Han var kanskje den mest brutale av fangevokterne på Grini.

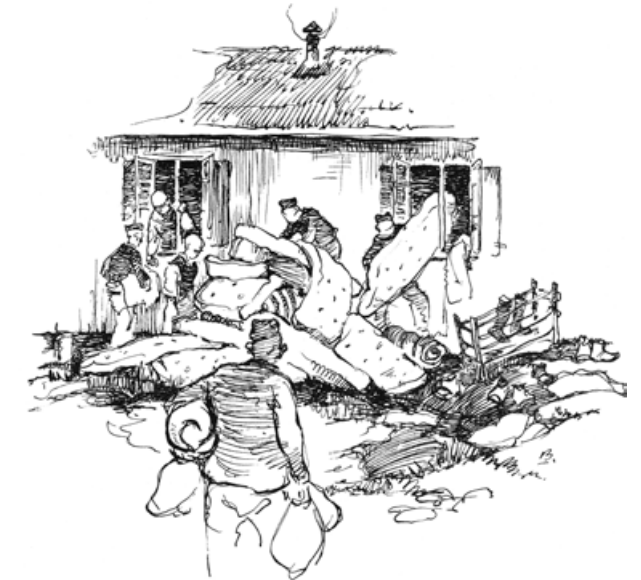
I starten var det bare to køyehøyder og 15-20 mann på hvert rom. Også gulvene ble tatt i bruk da massearrestasjoner og overføringer fra andre leirer tok til høsten 1944.

I «keramikken» ble det laget flotte serviser til tyskerne og i hemmelighet suvenirer til fangene.

Flere ganger i døgnet skulle fangene telles opp. Alle måtte mønstre til oppstilling på Store appellplass - noe som kunne ta flere timer. Her har Bratlie skildret en nattappell.

«Kunze har funnet et skap som ikke er forskriftsmessig, og alt på rommet må ut i søla.»

«Hun skal også til Tyskland snart. Nedsaltet!» I tider hvor maten var ekstra dårlig, ble selv griseføret saumfart for å finne noe spiselig.

Et lite stykke Norge

Nesten 20.000 personer satt i løpet av annen verdenskrig fengslet i kortere eller lengre tid i **Polizeihäftlingslager Grini**. Da krigen sluttet, satt det ca. 5400 fanger her; rundt 600 av dem var kvinner.

Det var nettopp et kvinnefengsel som ble påbegynt på Ila i Østre Bærum i 1938. Da krigen kom til Norge, var fengselet nesten ferdig. Men de første som ble låst inn her, var norske offiserer som ble internert mellom april og juni 1940.

Grini ble tatt i bruk som sivil fangeleir 12. juni 1941. Da ble de første 115 fangene overført fra Åneby fangeleir i Hakadal. Blant disse var

Det nybygde kvinnefengselet på Grini huset norske krigsfanger etter kampene i 1940. Den siste av disse var general Otto Ruge, som satt fengslet i direktørboligen frem til han ble deportert til Tyskland i oktober 1940. I juni 1941 opprettet tyskerne Grini fangeleir, som ble den største fangeleiren i Norge. Etter frigjøringen i 1945 ble navnet forandret til Ilebu da man satte inn fanger anklaget for landssvik. I dag er navnet Ila fengsel og forvaringsanstalt.

Foto: Even Hagen

de såkalte «Svolvær-gislene», som ble tatt av tyskerne etter det britiske kommandoraidet mot Svolvær 4. mars 1941. De fikk de første fangenumrene fra 1 til 64. Det siste fangenummeret som ble brukt, var 19.788. Det tilhørte Milorg-medlem Georg Skandsen fra Jar i Bærum, som kom til Grini så sent som 5. mai 1945.

Brakkeleir vokste opp

Det gikk ikke lang tid før hovedbygningen var fylt opp med fanger. Derfor ble det etablert en brakkeleir på baksiden.

Politiske fanger fra hele landet ble fengslet på Grini. De kvinnelige fangene satt i hovedbygningen, strengt adskilt fra mennene. Ved siden av kvinneavdelingen lå celle 415, som gikk under navnet «Fallskjermen». Navnet kom av de fem etasjer høye køyesengene, hvor man «trengte fallskjerm» for å komme seg ned. Her satt dødsdømte og fanger som var

dømt til tukthus. De som fikk tukthusstraff, ble normalt sendt videre til Tyskland eller andre steder i det okkuperte Europa i løpet av en måned eller to. Av cirka 3400 norske fanger som satt på Grini, omkom 786. De fleste i Tyskland eller i tyskokkuperte områder.

Hardest for utlendingene

Det var ikke bare nordmenn som satt på Grini. Personer fra i alt 19 nasjonaliteter var innom leiren. Flest utlendinger kom fra Sovjetunionen og Polen. Utenlandsfangene hadde en stor bokstav på ryggen av fangedrakten – polakkene hadde f.eks. en stor P. Fanger fra disse landene fikk enda hardere behandling enn de norske.

Fotografen Elisabeth Meyer kom til Grini for å dokumentere frigjøringen 8. mai 1945. I et brev datert 21. mai 1945 skriver hun: «Du har sikkerlig hørt hvordan det har gått for sig i de norske konsentrasjonsleirene. Jeg blev

Grini fotografert i fredsdagene 1945. Til høyre i bildet den såkalte inngangsbrakken, som ikke eksisterer i dag. Man kan også skimte et av vakttårnene. I det ytre leiområdet var det et gartneri hvor det arbeidet fanger. Et av drivhusene finnes fortsatt.

Foto: NTB scanpix

anmodet av Norges Røde Kors, straks kapitulasjonen var erklært, å fotografere på Grini. Jeg fotograferte i 8 timer, syketransporter av folk som var blitt mishandlet slik at de aldri mer blir mennesker. Jeg var i dødscellen hvor der holdt til 72 mann i et lite rom – de dødsdømte. Herfra er gått ut 81 som aldri mer kom tilbake. De blev alltid hentet mitt på natten og da visste jo de andre hvad som forestod.»

Attentat mot Hitler krevde norske liv

De fleste dødsdømte Grini-fanger ble henrettet andre steder, som for eksempel i Trandumskogen i Ullensaker kommune. Men 21. juli 1944 ble tre kvinnelige og tre mannlige fanger

tatt med og skutt i et skogholt like ved leiren. De ble henrettet som represalier etter det mislykkede bombeattentatet mot Hitler i hans hovedkvarter Wolfsschanze i nærheten av Rastenburg i Østpreussen dagen før.

Som i de tyske konsentrasjonsleirene var administrasjonen av Grini todelt. Det tyske Sicherheitsdienst (SD) ledet og vokter leiren, mens administrasjonen ellers stort sett besto av norske fanger. Dette ga mulighet til kontakt både fangene imellom og med utenverdenen. Brev og meldinger ble smuglet ut og inn av leiren. En mursteinsfarget pose ble for eksempel brukt til å formidle kontakt mellom de ulike etasjene i hovedbygningen.

I leiren fantes det også en illegal radio, som

Opprinnelig sto denne fangebrakken på baksiden av hovedbygningen på Grini. Etter krigen ble den demontert og satt opp på Kadettangen ved Sandvika i Bærum. Nå er den 500 kvadratmeter store bygningen gjenoppført på gamle trakter og huser Grinimuseet. Museene i Akershus har tatt over driften.

ble brukt til å lytte på nyhetssendinger fra London.

«Arbeidskommandoer»

Alle fangene måtte arbeide. Kvinnene, som ikke fikk lov å bevege seg utendørs i det hele tatt, ble satt til å vaske, bøte klær og andre «kvinnelige» sysler. Mennenes oppgaver varierte sterkt, fra jordbruk, skogsarbeid og anleggsoppgaver til «lettere» jobber på arkitektkontoret, pottemakerverkstedet eller i leirintendanturen.

Den aller verste avdelingen var straffekommandoen «Traven», ledet av den beryktede SS-Scharführer Walter Kunze.

Selve området besto av en indre og en ytre leir, hvor den indre var omkranset av elektriske gjerder, vakttårn og minebelagte korridorer.

Fangene arbeidet også utenfor leiranlegget i såkalte utekommandoer. Mange av disse var i nærmiljøet, men både på Bardufoss og i

Fangedraktene som ble brukt på Grini, var militære uniformer hentet fra Gardens depot. Fangenummeret ble sydd på brystet som identifikasjon. På slutten av krigen var det blitt så mange fanger at man ikke hadde flere uniformer å dele ut, så de siste gikk i sivil, i likhet med de kvinnelige fangene.

Disse miniatyrtøflene er strikkes med hårnåler som strrikkepinne. Håndarbeid var en populær gjeskjefte blant de kvinnelige fangene på Grini.

Kvænangen i Troms var det fanger som kom fra Grini.

Frigjøring på forskudd

På ettermiddagen den 7. mai 1945 dukket den svenske politimannen Harry Söderman opp på Grini og proklamerte at Tyskland hadde kapitulert. Strengt tatt hadde ikke den formelle kapitulasjonen funnet sted ennå, men Söderman kom seg inn på Grini og fortalte den tyske leirkommandanten at han hadde fullmakt til å befri fangene.

Fangene fikk ikke lov å forlate leiren umiddelbart. Om kvelden ble alle de mannlige fangene samlet på appellplassen, hakekorsflagget ble senket og det norske flagget heist. Så begynte leirorkesteret å spille «Ja, vi elsker».

Grinimuseet

På initiativ av tidligere fanger åpnet Grinimuseet i 1996. Tanken var at tidsvitner skulle fortelle om tilværelsen i fangeleiren under annen verdenskrig. Etter 20 år med formidling fra tidligere fanger ble det behov for at andre tok over. I 2016 ble museet en avdeling av Museene i Akershus. Samme år ble en Grini-brakke, som i mange år hadde stått på Kadettangen ved Sandvika, tilbakeført til Grini. Det er i denne 500 kvadratmeter store brakken man nå er i ferd med å utvikle utstillinger.

AV EVEN HAGEN

Kilder:
mia.no/grinimuseet
Store norske leksikon
Wikipedia

Kontakten med omverdenen ble opprettholdt med brev som ble smuglet inn og ut av leiren. Toalettpapir ble brukt som brevpapir. Alle gjenstandene som er avbildet tilhører Grinimuseet, Museene i Akershus.

«Til Veslemøy • 12. desember • 1944 • Fra Far» står det på dette pennalet som sangeren, tekstforfatteren og komponisten Otto Nielsen laget til datteren sin. Han ble arrestert for illegalt arbeide i november 1943, og satt på Grini til frigjøringen.

Skipsreder Olav Ringdal ble tatt som gissel og satt på Grini fra november 1944 til februar 1945. Dette fatet laget han mens han arbeidet i pottemakerverkstedet. Slike objekter ble laget i skjul og gjemt bort.

Sverre var ni år gammel da faren, presten Bjarne Sveinar, ble arrestert for «motstand mot tysk forordning». Han var blant fangene som satt lengst på Grini, fra høsten 1942 og helt frem til frigjøringen. Dette kortet som Sverre fikk av faren, har autografene til en rekke av datidens store sportshefter som også satt i fangeleiren, deriblant hopperne Birger og Asbjørn Ruud. Willy Røgeberg, som vant OL-gull i skyting under de olympiske leker i Berlin i 1936, har også signert kortet til Sverre.

MMMMMMCLXXXIX er fangenummeret til fange nr. 8189 skrevet med romertall. Det er strikkes inn i brystet på denne genseren som teologistudenten Haakon M. Fløistad fra Trondheim fikk tilsendt fra sin forlovede. Initialene HF44 er også strikkes inn. Fløistad ble arrestert for «forsyningstjeneste til fanger og mil.org» i juli 1943 og satt på Grini og i fangeleiren på Mysen.

Små minnebøker var populært blant fangene. Denne har en illustrasjon av innsatte bak det elektriske gjerdet. På utsiden står kong Haakon. Under står det: «La de små jøssinger komme til meg ...» Denne minneboken tilhørte den yngste fangen som satt på Grini, 14-årige Frank Alfred Hagen. Se bilde på neste side.

Et av rommene i den 500 kvadratmeter store brakken er rekonstruert slik det så ut under krigen. Til å begynne med bodde det 15-20 mann i hvert rom. På slutten av krigen hadde opp mot 40 personer tilhold her. Mange måtte sove på gulvet.

Retterstedet en drøy kilometer fra leiren, hvor tre kvinnelige og tre mannlige fanger ble henrettet 21. juli 1944 som represalie for attentatforsøket mot Hitler dagen før. En av kvinnene som ble skutt, var Ruth Andersen, ektefelle til Johannes S. Andersen, også kjent som «Gulosten». Før krigen var han en kjent smugler og kriminell, men han ble tidlig med i motstandsarbeidet. Andersen flyktet til Storbritannia, hvor han gikk inn i Kompani Linge og senere etter oppdrag i Norge ble overført til Marinen. Etter frigjøringen skjøt og drepte han to tyske offiserer som hevn for sin døde kone. Hans nære forhold til kong Haakon og dronning Maud skal ha bidratt til at han slapp straffeforfølgelse. Et stykke unna ligger et annet minnesmerke - til minne om to fanger som ble henrettet 5. juli 1944.

Internert for bærplukking

Det var ikke bare sabotasje, fluktforsøk til Sverige og ulovlig radiolytting som resulterte i opphold på Grini.

Kanskje du har en slektning som satt på Grini? I 1946 kom boken *Norsk Fangeleksikon: Grinifangene*. Her står et kort resymé av hva som skjedde med alle som var innom fangeleiren og fikk tildelt et fangenummer. Boken er digitalt tilgjengelig for alle på Nasjonalbibliotekets hjemmeside, nb.no, her er det bare å søke på boktittelen. Den er organisert kronologisk etter fangenummer - fra fange nr. 1 og helt frem til nr. 19.788. Bakerst i boken er det et alfabetisk navnerogister, hvor også fangenummeret er oppgitt.

Når man blar i boken, ser man at årsakene til arrestasjon er mange. Både okkupasjonsmakten og NS-myndighetene var tydeligvis hårsåre. Mange er fengslet for å ha fornærmet tyske offiserer, soldater, politi eller NS-folk.

- Fange nr. 381, forfatteren Arnulf Øverland, ble arrestert 11. juni 1941 og satt på Grini og Møllergt. 19 før han ble sendt til konsentrasjonsleiren Sachsenhausen i Tyskland, hvor han satt nesten frem til frigjøringen. Grunnen var at han hadde forfattet tyskfiendtlige dikt.

- Serveringsdame Mary Fjeldstad ble arrestert i august 1941 og slapp først ut 22. desember 1943. Hun hadde stilt ut en reklameplakat i sitt forretningsvindu slik at bokstavene dannet RAF - forbokstavene til det britiske flyvåpenet.

- Søstrene Sonja og Hilde Klausen ble i juli 1942 arrestert for å ha plukket blåbær innenfor Grinis leiområde. De satt i leiren i nesten to måneder.

- 3. august 1942 ble mer enn 250 personer, i alle aldre og over hele landet, pågrepet og sendt til Grini for å ha gått med blomster. Arrestasjonstiden varierte fra et par dager og opp til et par måneder. 3. august var kong Haakons fødselsdag.

- 21. februar 1943 ble i alt 16 personer, både kvinner og menn, arrestert for å ha gått på ski innenfor Grini leiområde. De fleste var ungdommer.

Frank Alfred Hagen var bare 14 år gammel da han i mars 1945 ble arrestert for fluktforsøk og sendt til Grini. De yngste fangene ble ofte sendt til «Jugendabteilung», hvor de ble forsøkt nazifisert. De fikk litt bedre mat og mildere behandling enn de andre fangene.

Foto: Elisabeth Meyer, Preus museum

7. mai 1945 ble fangene på Grini stilt opp til en siste appell. Kvinnene måtte nøye seg med å følge seansen bak plankegjerdet som skilte manns- og kvinneavdelingen. I boken *Da mor satt på Grini* beskriver Gerda Vislie hvordan hun opplevde det: «Det var ikke så mye som hendte. Bare at hakekorsmerket ble senket på flaggstangen, og det norske flagget heist. Bare det. Men for fangene var denne handlingen symbolet på selve friheten. Vi stirret på flagget mens det langsomt steg mot toppen av stangen og foldet seg ut i rødt, hvitt og blått mot den lyse maihimelen. Så begynte leirorkesteret å spille «Ja, vi elsker». Det var ikke så mange stemmer å høre i begynnelsen, men etterhvert greide vi å synge, og sangen økte i styrke, og steg, og aldri før og aldri siden har vi sunget fedrelandssangen med større glød.» Foto: Fanny Wikborg/Oslo Museum

- I slutten av februar 1943 ble 14 personer arrestert for å ha deltatt i et illegalt skirenn. To av deltagerne var brødrene Asbjørn og den dobbelte OL-vinneren Birger Ruud. Ytterligere en av brødrene, Sigmund, ble arrestert samme dag, anklaget for å være NS-fiendtlig. Lengden på straffene varierte. Birger var den som satt lengst, han sonet i over ett år på Grini.

- 17. mai 1943 ble fem personer internert på Grini for å ha bedrevet kongepropaganda. De slapp ut igjen like før jul samme år.

- 1. desember 1943 kolliderte Rolf Erling Hansen med en bil som ble ført av sjefen for alle SS-tropper i Norge, Wilhelm Rediess. Resultatet ble en drøy måned bak gjerdet på Grini.

- En tyskfiendtlig sang i bryllupet til Johan og Jenny Strand gjorde at brudeparet ble

belønnet med et opphold på Grini fra januar 1944 og frem til frigjøringen.

- Gårdsarbeideren Asbjørn Strøm ble i april 1944 arrestert og sendt til Grini, for så å ende opp i Sachsenhausen. Her satt han til frigjøringen fordi han hadde et sigarettmunnstykke med en sovjetstjerne.

- Tegneren Erik Engebretsen ble arrestert 4. september 1944 og slapp ut igjen julaften samme år. Han hadde tegnet en forside til ukebladet Allers som lignet på det amerikanske flagget.

- Sykepleierske Marit Berg ble arrestert for å ha rukkit tunge til Heinrich Fehlis (sjef for det tyske sikkerhetspolitiet SD). Hun ble pågrepet 28. september 1944, og slapp ut igjen i starten av november. **AV EVEN HAGEN**

Kilde: Norsk fangeleksikon: Grinifangene (1946)

1 oktober

1843: Den britiske søndagsavisen *The News of the World* kommer ut med sin første utgave. Var i 2010 verdens største engelskspråklige avis. Nedlagt i 2011 etter flere avsløringer av ulovlig telefonavlytting.

1910: 21 mennesker blir drept da et bombeattentat raserer bygningen til *The Los Angeles Times*. Angrepet utløses av en konflikt mellom radikalisererte arbeidere og U.S. Steel, hvor avisen har tatt konsernets side.

FØDT: Annie Wood Besant (1847-1933). Engelsk teosof, kvinnesaksaktivist, sosialist, anti-rasist, skribent og folketaler. Etter sin agitasjon for Indias selvstyre ble hun den første kvinnelige president for Indias nasjonale kongress. Ifølge Mahatma Gandhi vekket hun «India fra sin dype søvn».

2 oktober

1747: Et leirras ved Landfall i Verdal koster fem mennesker livet.

1937: I Den dominikanske republikk iverksettes den såkalte «persillemassakren» mot haitierne i landet. Soldatene identifiserer de franskspråklige haitierne ved å vise en persillekvast og spørre dem hva de ser. De som ikke kan uttale det spanske ordet «perejil» korrekt, blir henrettet.

DØD: Atalarik (516-534). Italiensk konge fra han var 10 år, med moren som regent. Motsatte seg sin mors forsøk på å utdanne ham og brukte tiden til drikking og andre utskielser i stedet for å fokusere på studiene. Døde kun 18 år gammel.

Fortsetter side 65